

OSVATINA - POGANSKI OGENJ

Pavel Medvešček

151

IZVLEČEK

Avtor opisuje že skoraj pozabljeno šego imenovano OSVATINA, to je kurjenje pomladanskega panja. Šega je bila razširjena v nekaterih predelih zahodne Goriške (Kanalski Kolovrat in Goriška Brda).

Osvatina je bila v davnini pomembna šega na prehodu iz zimskega v pomladni čas in je bila povezana s še nekaterimi drugimi opravili.

ABSTRACT

In the article *Osvatina - pagan fire* the author describes the almost forgotten custom of Osvatina, that is, the burning of stumps in spring. The custom used to be widespread in some areas of the western part of the Gorica region (Kanalski Kolovrat and Goriška Brda).

In antiquity Osvatina used to be an important custom as winter turned to spring and was associated with some other jobs.

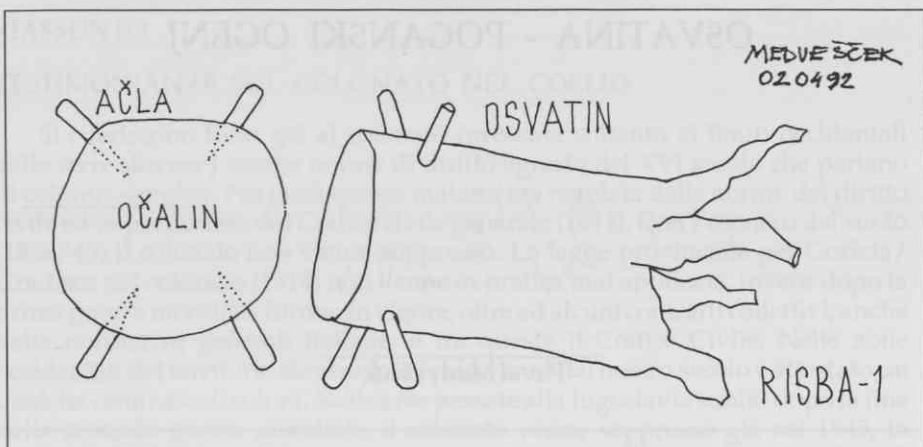
Ko sem v Goriških Brdih zapisoval pripovedi o ČUJI, sem za drevesni panj pogosto slišal tudi imena OSVATIN, ČRLJA, DABNCA in ČUJLNA, misleč, da gre vedno za isto šego, to je zažiganje drevesnega panja na božični večer.

Ko pa sem leta 1960 prišel k Antonu Zorzutu iz Imenjega,¹ mi je ta prav po naključju povedal, da so nekoč v davnini kurili čujo v mlaju meseca marca in jo imenovali osvatina. Nekateri tujci pa so tej šegi rekli poganski ogenj. Kako in zakaj so to navado prenesli² na božič, mi ni vedel povedati; ni se zanimal za to, ker se mu ni zdelo pomembno. Povedal mi je tudi, da so nad čujo vedno tudi okadili vinske pipe, da bi skozi nje teklo le dobro in zdravo vino. Na osvatino so tisti večer posipali tudi oljčne liste in potem z njimi okadili vse hišne prostore. Spominjal se je pripovedovanja, da mora biti panj čim debelejši in s koreninami vred, saj je od časa njegovega gorenja odvisna letina pri hiši. Zato je marsikateri gorel ves teden ali še dlje.

Potem ko sem za osvatino že vedel, sem se ponovno napotil k nekaterim pripovedovalcem, da bi o njej zvedel čim več.

¹ ZORZUT ANTON, roj. 1896, IMENJE 20

² Op.ur.: Verjetno ni šlo za prenos, temveč za to, da so nekdanj kurili tako osvatino kot božični čujo, le da se je kurjenje te zadnje dlje ohranilo. O šegi kurjenja osvatine, s katerim so "odganjali zimo", saj je bilo praznovanje na prehodu iz zimskega v pomladni čas, lahko morda govorimo kot o enačici pustnih kresov. O tem gl.: B. Orel, Slovenski ljudski običaji, NSI, Ljubljana 1944, str. 319 in F. Kotnik, Kresovi, Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1945, Ljubljana 1944, str. 127.

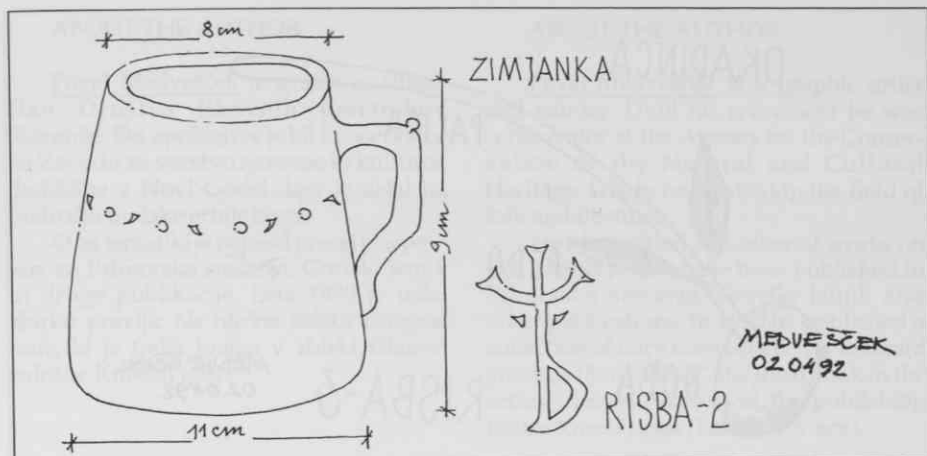
Jožefa Fikfak iz Slepega Vrhovlja³ je razlikovala božično čujo od osvatine. Kar zadeva osvatino, je vedela, da so v vasi panju rekli ČRLJA. Prej kot so jo o mraku zažgali, so z ognjišča odstranili pepel in oglje, tla pa so temeljito pometli in obrisali. Ko so to opravili, so štirje možje prinesli črljo na ognjišče. Spredaj jo je nosil gospodar, ki je potem tudi skrbel, da je "novi" ogenj lepo gorel. Črlja je včasih tehtala cel kvintal (stot). Pri ognju so tisto noč spekli zadnji maron. Starejši ljudje so govorili, da je za osvatin najboljši panj stare hruške ali ŠKURŽA (skorž - *SORBUS DOMESTICA*), ki ga je prevrnil vihar. Za podrtimi drevesi so poizvedovali že mnogo prej in jih potem zasenjali (zaznamovali), da bi jih ne odnesel kdo drug. Znan je bil rek: "Tisti k' se za osvatino rodi, dugho živi."

Vse naštetu pa ni veljalo za božično čujo.

Tina Gabrijelčič iz Zarščine⁴ se je še dobro spominjala, kaj vse so najstarejši sosedje pripovedovali o osvatini. Velikokrat so pripovedovali, da je to bila šega nekih kradljivih vitezo, ki so v davnini imeli v posesti gorato deželo pod Korado. Ko je osvatina dogorela, so jo, če je še ležal sneg, posipali s pepelom, da bi zima zagotovo odšla. Nekaj pepela pa so posuli tudi od hleva do hišnih vrat. Gospodar naj bi nekaj pepela odnesel tudi do jame, kjer so našli panj, drugače tam ne bi več zrastle drevo. Spominjala se je tudi štorije, kako so v neki hiši kurili škuržev osvatin, ki ima kačona (bajeslovno bitje v obliki kače). Tisto noč jim je menda hiša pogorela do tal. Kot so trdili, je kačonov les primeren le za vijake preše. Če si ga dobro pogledal, si lepo videl spiralno obliko v njem. Prav zato ima vino tako zahrbtno moč, da nekateri izgubijo vso razsodnost in pamet, ko ga pijejo. Kot pravijo, je menda bila takrat v vasi navada, da si je vsak odrasel človek pri gorečem osvatinu spekel osvatinsko repo, ki da je imela zdravilno moč; telo je očistila vseh strupov in hudobije. Otrokom pa so takrat spekli ŽDRINC. Pripravili so ga iz lešnikov in medu, ajdove moke pa so dodali le toliko, kot je je treba za vezavo. Pripravljeno mešanico so potem v ponvi spekli na maslu. Kadar je pri hiši osvatin prehitro pogorel, so rekli, da je bil gotovo zraven LINTVAR (hudoba, ki se spreminja v druga bitja). V navadi je bilo tudi, da so z osvatinskim ognjem zakurili krušno peč. Prvemu kruhu so potem rekli osvatinski. Imel naj bi isto veljavo kot danes blagoslovljeni.

³ FIKFAK JOŽEFA, roj. 1869 PRI ČARGOVIIH, SLEPO VRHOVLJE 6

⁴ GABRIJELČIČ KATARINA - TINA, roj. 1892 PRI PETELINU, ZARŠČINA 2

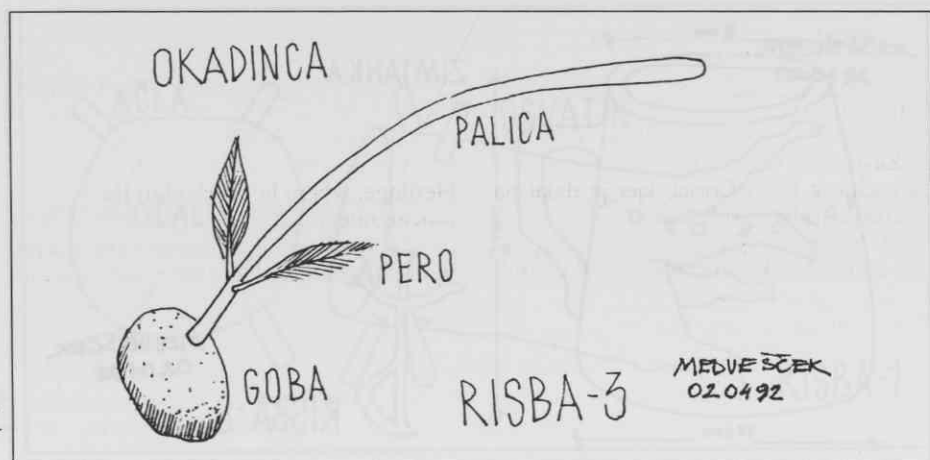
Vrč za vino. Stene debele 1 cm. Ustje krog nepravilne oblike. Zunaj neglazirano, znotraj temno glazirano. Na podstavku vrezan znak. Last: Bajt Peter, Golo brdo 5 ♦ Wine pitcher. The walls are thick 1 cm, the opening is an irregular circle. The outside surface is not glazed, the inside is glazed dark. Carved sign on the base. Owner: Peter Bajt, Golo Brdo 5. ♦ Boccale per il vino. Pereti spesse 1 cm. Imboccatura rotonda di forma irregolare. Soltanto l'interno è smaltato in colore scuro. Sul piede è inciso un marchio. Propr.: Peter Bajt, Golo Brdo, 5.

Roza Erzetič iz Slapnika⁵ je za osvatinu prav tako slišala pri starejših ljudeh. Povedala je, kako so drevesni panj pripravili, prej kot so ga prinesli na dvorišče (risba 1). Na dvorišču so v sprednji (prežagani) del zavrtali štiri luknje na križ in vanje potem zabili lesene AČLE (kline). Če je osvatin potem na ognjišču tako pogorel, da je OČALIN z AČLAMI ostal cel, so rekli: "Očalin odghanja zim' zatuo uen z njim", in so ga vrgli na dvorišče. Panj je prižgal na ognjišču z osmoljenimi suhimi leskami iz gospodar. Ko je zagorel, so po njem od časa do časa posipali iglice MRENJA (brina). Prvo ZIMJANKO (risba 2) vina, ki se je natočilo tisti večer, je gospodar počasi polival po osvatinu. Gorenje panja je od časa do časa povzročalo prasketanje. To je bil glas drevesnega duha. Razumeli pa so ga le nekateri, predvsem tisti, ki so štrijali (vedeževali) in zdravili. Takrat so tudi verjeli, da bo, če se tistega dne prikaže kuščarica, leto zelo slabo in da preti lakota. Prav zato so jo nekateri tudi ubili, misleč, da bodo s tem preprečili nesrečo. V navadi je bilo tudi, da so tisti večer izrezljali leseno žlico ali polentar, ki naj bi imel moč odganjati lakoto. Osvatinski mlaj je pomenil tudi konec sečnje lesa za vse potrebe in namene. Takrat so tudi verjeli, da je kostonjev panj neprimeren za osvatin, ker da je bila iz takega lesa iztesana Noetova barka.

Karlo Sitar iz Senika⁶ se pripovedih o osvatinu zelo malo spominja. Zdi se mu, da so pripovedovali, da so to šego preganjali gospodi nunci (župniki), ne ve pa, čemu. Pri njih so panju za osvatinu rekli DABNCA, medtem ko so božičnemu rekli kar čuja. Spominjal se je tudi, da so nonoti (stari očetje) pripovedovali, kako so na tisti večer pekli osvatinško repo. Nekemu izviru v bližnji vasi so rekli osvatinški zdenc, ker se je tam nekoč v neurju zvrnil velik hrast in je potem izpod skale pritekla voda. Ker pa je ta menda prinašala nesrečo in kugo, so izvir kmalu zabili z ilovico. Kot je zatrjeval, pa je marčni mlaj še danes

⁵ ERZETIČ ROZALIJA - ROZA, roj. 1898 PRI LAJNARJEVIH, SLAPNIK 4

⁶ SITAR KARLO, roj. 1896 PRI MENIH, SENIK 13

čas, ko je prepovedana vsaka setev. Živina, ki se je skotila na tisti dan, pa ni primerna za pleme.

Čeprav sem po Kanalskem Kolovratu precej poizvedoval o tej šegi, nisem zvedel dosti. Edini, ki je kaj vedel o osvatini, je bil Jušto Jerman iz Močil.⁷ Tam so, kot so pripovedovali najstarejši, drevesnemu panju za osvatino rekli ČUJLNA. Baje je vasica ČO(U)LNICA (vzhodno od Liga) dobila ime prav po tej šegi. Takrat so menda verjeli, da je, če na osvatino cveti dren, dobro znamenje, ki prinaša dobro letino vsemu, kar je rumeno in rdeče (pšenica, koruza, češnje...). Rek, ki ni obetal dobrega, pa se je glasil: "Ne bo masti, če se na osvatino zoblači." Pripovedovalec je tudi slišal, da osvatinske šege niso poznali Beneški Slovenci, ki so, kot je dejal, imeli "svoje" vraže. Njegov nono je tudi pravil, da so na osvatino izdelovali okadinco (risba 3), ki so jo pri panju na ognjišču prižgali in z njo okadili vse prostore v hiši in hlevu, da bi s tem izgnali hudega duha. To so naredili tudi v tistih hišah, v katerih iz kateregakoli razloga osvatine niso zakurili.

V Srednjem in okoliških vaseh⁸ so o osvatini nekateri le slišali, vendar o tej šegi niso vedeli nič pomembnega. Edino, kar je še ostalo v spominu, je bilo nekaj o pečenju osvatinske repe, ki so jo dali nekaj tudi živini, da bi bila zdrava in rodna.

Zanimivo je tudi pričevanje Tončke Mišček iz Miščka ob Idriji,⁹ ki je o osvatini slišala le to, da je bila v starih časih zelo pomembna šega, saj so jo praznovali na prehodu iz zimskega v pomladni čas. Slišala je tudi, da so zadnji osvatinski kres zakurili nekje v bližini Bask. Takrat je bil menda zraven tudi neki velendolski čudak, ki je še veroval v poganške malike. Menda so se tam občasno zbirali ob nekem stoletnem drevesu, ki pa so ga kasneje posekali in to zbiranje preprečili.¹⁰

⁷ JERMAN AVGUŠTIN - JUŠTO, roj. 1901 PRI PERKONOVIH, MOČILA 2

⁸ MATELIČ Marija, roj. 1910 PRI FRKAJŽU, LIVSKE RAVNE 7

⁹ MIŠČEK ANTONIJA - TONČKA, roj. 1883 PRI PAUŠČAH, MIŠČEK 4

¹⁰ Osvatinski kres v Baskah, o njem pripovedovali tudi v Batah. Kurili so ga menda v bližini velikanskega drevesa nekje med Baskami in Vodicami. Kraju so baje nekateri rekli pri Kresu. Tiste Morščane (MORSKO PRI KANALU), ki so požgali drevo, so počakali pri KOZLIČEVCI →

ABOUT THE AUTHOR

Pavel Medvešček je grafik in slikar, član Društva likovnih umetnikov Slovenije. Do upokojitve je bil konservator na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici, kjer je delal na področju ljudske arhitekture.

O tej tematiki je napisal precej prispevkov za Primorska srečanja, Goriški letnik in druge publikacije. Leta 1990 je izdal zbirko pravljic *Na rdečem oblaku vinograd raste*, ki je tretja knjiga v zbirki Glasovi založbe Kmečki glas.

ABOUT THE AUTHOR

Pavel Medvešček is a graphic artist and painter. Until his retirement he was conservator at the Agency for the Conservation of the Natural and Cultural Heritage, where he worked in the field of folk architecture.

He has written a number of works on this subject which have been published in Primorska srečanja, Goriški letnik and other publications. In 1990 he published a collection of fairy tales called "*The vineyard grows on the red cloud*", the third book in the series Glasovi (Voices) of the publishing house Kmečki glas (Farmers' voice).

155

SUMMARY

OSVATINA - PAGAN FIRE

In the western parts of Kanalski Kolovrat and Goriška Brda, the custom of burning tree stumps - *čuja* - on Christmas Eve is still preserved. Less well known and almost forgotten is another custom - *osvatina* - the burning of tree stumps in the spring at the time of the new moon in the month of March. Outsiders called this custom the pagan fire. It is not known exactly why, but from oral history it is possible to ascertain that this old custom was renounced and was preserved only with the burning of the already mentioned Christmas *čuja*. *Osvatina* was burned in the fireplace and since the thickest possible stumps were always gathered for this occasion, the fire would burn for days. Some people say that in the vicinity of Baske pri Grgarju an *osvatina* bonfire was also lit. Before the selected stumps were carried to the fireplace, all the ashes were cleaned out, and the floor swept and washed. The head of the house always carried the first stump, and later ignited it and took care that the "new" fire would burn brightly to the end. Then the ashes from the *osvatina* were scattered on the snow, if there was still snow lying in the yard, and in this way winter was banished. Almost everybody baked turnips, supposed to have curative powers, and the new fire was used to light the bread-baking oven. Bread baked at this time was regarded as blessed. On this evening people frequently carved a wooden spoon to keep away hunger from the house for the whole year. The new moon at this time signified the end of woodcutting for all purposes, as well as the prohibition of sowing. Livestock born at this time was also considered unfit for breeding purposes. In some houses a tree fungus was also lit, which was used to smoke the whole house and stable to drive away evil spirits.

→ pod Kukom in jih pretepli, enega tako hudo, da je tam blizu izdihnil.

Povedal: STANIČ JOŽEF, roj. 1896 PRI STANIČEVIH, BATE 1.

RIASSUNTO

OSVATINA: FUOCO PAGANO

In alcune zone occidentali della Cal di Canale (Kanalski Kolovrat) e del Collio è ancor sempre vivo l'uso di far ardere un ceppo ("čuja") proprio la sera di Natale. Una tradizione meno nota e oramai quasi dimenticata è quella dell'"osvatina", cioè la consuetudine di accendere il ceppo in primavera, e più precisamente nel giorno del novilunio di marzo. Sembra che i forestieri chiamassero questo rituale "fuoco pagano". Non si conosce il motivo preciso, ma dalle testimonianze orali della gente si può rilevare che la vecchia abitudine venne abbandonata, per conservare soltanto quella del già nominato ceppo natalizio. L'"osvatina" si faceva ardere sul focolare per più giorni, visto che all'uopo veniva scelto il ceppo più grande che si riusciva a trovare. Si dice che un tempo nelle vicinanze di Baske presso Grgar era consuetudine accendere anche un falò per l'"osvatina".

Prima di posare sul focolare il ceppo scelto, si toglieva tutta la cenere e poi si puliva per bene il pavimento. Il ceppo veniva quindi portato in casa da quattro uomini. Davanti c'era sempre il padrone della casa, che aveva anche il compito di accenderlo e di prestare attenzione acciocché il "nuovo" fuoco ardesse bene sino alla fine. La cenere dell'"osvatina" veniva poi sparsa sulla neve, se ce n'era ancora nel cortile, per tentare di scacciare l'inverno. Mentre il ceppo bruciava, quasi tutti cuocevano le rape che, secondo quanto si racconta, avevano proprietà curative. Il fuoco "nuovo" serviva inoltre per accendere i forni del pane: quello cotto in quel periodo aveva la stessa importanza che oggi assume il pane benedetto. In quella notte molto spesso la gente fabbricava un mestone per la polenta o un cucchiaino in legno, affinché durante l'anno scacciassero la fame.

Il novilunio dell'"osvatina" segnava la fine del periodo destinato al taglio degli alberi per qualsiasi uso e la proibizione della semina. Anche il bestiame nato durante quella fase lunare non era adatto per la riproduzione.

Nella sera dell'"osvatina" in alcune case si faceva bruciare sul ceppo anche l'"okadnica" (un fungo che cresce sugli alberi) e con il suo fumo si passava di stanza in stanza ed anche nella stalla per scacciare gli spiriti maligni.